

GRADIŠĆANSKI HRVATI, izdanje Čakavskog sabora, Zagreb, 1973, str. 337, 3 karte i 20 slika.

U travnju ove godine izašao je iz tiska zbornik radova o Gradišćanskim Hrvatima što ga je uz pomoć Komisije za kulturne veze s inozemstvom Izvršnog vijeća Sabora SR Hrvatske objavio kao posebno izdanje Čakavski sabor, a uredili su ga Zvane Črnja, književnik iz Rijeke, Nikola Benčić, slavist iz Gradišća, i Mirko Valentić, povjesničar iz Instituta za historiju radničkog pokreta Hrvatske u Zagrebu.

U zborniku je objavljeno: 14 znanstvenih radova s različitih područja; tri putopisa iz XIX st. (Kurelac, Kuhač i Milčetić) koji danas imaju vrijednost prvorazrednih izvora; dvadesetak narodnih pjesama iz Gradišća; izbor pjesama šestorice najpoznatijih gradišćanskih liričara, odlomci iz proze Augustina Balazovića i Ignaca Horvata,¹ bez sumnje najistaknutijeg književnika gradišćanskih Hrvata. U prilogu su knjige podaci o sadašnjem stanju u Gradišću sa statističkom tablicom, Spomenica Hrvatskoga kulturnog društva (u daljnjem tekstu HKD) austrijskoj saveznoj vladi i Izvještaj s diskusije o sadašnjosti i budućnosti Gradišćanskih Hrvata što su je u Beču 1972. vodili dr Ivan Müller u ime Narodne stranke Gradišća, Friedrich Robak u ime Socijalističke stranke Gradišća i Alfons Kornfeind u ime HDK. Na kraju je knjige članak o najnovijoj suradnji vlade SR Hrvatske i pokrajinske vlade Gradišća kao i Indeks imena koji znatno olakšava upotrebu i snalaženje u bogatoj materiji.

Priloge su napisali dr Nikola Benčić (2), Ivan (Lav) Sučić (2), Štefan Emrich, Jože Vlašić, Feri Sučić, Ignac Horvat, Felix Tobler, dr Ivan Müller, svi iz Gradišća, te Mirko Valentić, dr Ivan Brabec, Nives Ritig, dr Jerko Bezić, Emilija Beltram i Zvane Črnja (predgovor), svi iz Hrvatske. Prema tome na toj je knjizi radilo 14 istaknutih znanstvenih radnika različitih disciplina, pa ona predstavlja prvi značajan zajednički pothvat. Ona je ne samo mehaničko sumiranje onog što je do sada urađeno, nego kvalitativno zaokruživanje i ocjenjivanje, ali i završetak jedne značajne etape na putu upoznavanja, zbližavanja i suradnje »iseljene Hrvatske« i »stare domovine«.

Prije četiri i po stoljeća turskim je provalama odsječena trećina nacionalnog tijela hrvatskog naroda i odbačena na sjever, na tlo gdje se ukrštaju njemačke, mađarske i čehoslovačke narodnosne međe. Nije napredovala nego je pomalo nestajala, ali ipak, unatoč nasilnoj mađarizaciji i germanizaciji, nije nestala. U borbi za jezik, običaje i druga narodna obilježja pomagala joj je spoznaja o staroj domovini koja se nalazi »negdje na jugu«, svijest da su Hrvati i dio jednog većeg naroda koji ima svoj jezik, kulturu i povijest. Ta se spoznaja zajedno s narodnim blagom prenosila s koljena na koljeno i zadržala sve do danas.

¹ Potkraj travnja ove godine, upravo po izlasku te knjige, saznali smo da je Ignac Horvat poginuo u prometnoj nesreći u 79. godini života. O njegovom radu pisao je u ovoj knjizi Ivan Sučić (107—110). Opširnu bibliografiju radova Ignaca Horvata objavio je Mirko Valentić u knjizi: Gradišćanski Hrvati od XVI stoljeća do danas, Zagreb 1970.

Gradišćanski Hrvati bili su uglavnom seljaci-ratari. Sačuvali su svoj patrijarhalni način života i običaje. Nisu se mnogo miješali s okolnim narodima, pa su tako zadržali mnoge značajke koje su donijeli u doba seobe. Zbog toga je i njihova materijalna i duhovna djelatnost bila pod utjecajem staroga kraja, ali i veze s njim nisu nikada bile posve prekinute. Mnogi su odlazili u Hrvatsku kao trgovci ili vojnici i otud donosili knjige, osobito nabožne, održavali veze, sklupali prijateljstva i tako se sačuvali kao poseban narod, iako su sa svih strana bili okruženi Nijemcima i Mađarima.

U doba feudalizma borba za narodni opstanak bila je lakša, pa i proces asimilacije nije bio tako brz. Ali, nakon ukidanja feudalnih odnosa, prilike su se izmijenile nagore. U drugoj polovini XIX st. našli su se Hrvati pod udarom nje-mačke i mađarske nacionalne ideje. U toj borbi bili su bespomoćni jer nisu imali ni svoje plemstvo ni svoju građansku klasu, osobito srednji sloj, a inteligencija im je bila malobrojna, uglavnom učitelji i svećenici. Gradišćanski Hrvati su se stoga kao »seljački narod« našli pred opasnošću brze i potpune asimilacije.

U tim teškim vremenima počeo je narodni preporod Gradišćanskih Hrvata. Pojačane su veze sa starom domovinom i s drugim slavenskim narodima, a pomogla je i dualistička podjela Monarhije kojom je taj dio naseljen pretežno Austrijancima i Hrvatima dobio neka zasebna prava osobito u školstvu. U Ugarskoj se se nalazila i sjeverna Hrvatska i izravno blisko Međimurje, pa je sve to olakšalo suradnju i veze sa sunarodnjacima. U to doba znanat broj Hrvata odlazio je u Gradišće i o tome pisao u hrvatskim novinama. Prvi je to učinio poznati jezikoslovac Fran Kurelac 1846—1848. i na temelju bilježaka 1871. objavio svoj studiozni putopis i zbirku gradišćanskih narodnih pjesama — jački. Njegov rad nastavio je muzikolog Franjo Kuhač 1878. i Ivan Milčetić 1898. čiji su putopisi dokumentirani statističkim podacima, izvornim opisima, jezičnim i etnografskim podacima. Radovi te trojice hrvatskih znanstvenika predstavljaju početak sustavnog interesa za probleme Gradišćanskih Hrvata i prvu etapu u procesu stogodišnje suradnje.

Daljnju suradnju Hrvatske i Gradišćanskih Hrvata prekinuo je prvi svjetski rat, raspad Austro-Ugarske, stvaranje novih država i podjela teritorija koji su nastavali Hrvati između Austrije, Mađarske i Čehoslovačke. U novim se prilikama i suradnja odvijala u specifičnim uvjetima koje su često otežavale državne granice. Stoga su veze s Gradišćem održavane obično mimo državnih protokola, bez ikakve pomoći i uglavnom osobnim kontaktima. I takav rad ipak je donosio ploda što se pokazalo osobito prilikom proslave 400-godišnjice dijaspore i seobe Hrvata u Gradišće (1933). S hrvatske strane treba iz tog vremena istaknuti radove Ivana Esiha,² Mate Ujevića³ i Milovana Gavazzija⁴ uz osnivanje Društva prijatelja Gradišćanskih Hrvata 1932, sa sjedištem u Zagrebu, a s gradišćanske strane nastojanje Ignaca Horvata da se gradišćanski književni jezik što više približi hrvatskom književnom jeziku i osnivanje HKD 1929. godine.

Nacizam, pripajanje Austrije Njemačkoj 1938. i drugi svjetski rat zaustavili su taj rad i Hrvate stavili pod pritisak otvorene i nasilne germanizacije. Tek 1955,

² *Ivan Esih*, Gradišćanski Hrvati, Zagreb 1933.

³ *Mate Ujević* Gradišćanski Hrvati, Zagreb 1934. i Enciklopedija Jugoslavije, sv. 3, Zagreb 1958, 533—536.

⁴ *Milovan Gavazzi*, Stara hrvatska baština u narodnom blagu Gradišćanskih Hrvata, *Napredak*, kalendar, 1936, i Dva motiva iz narodne poezije Gradišćanskih Hrvata, *Zbornik radova* Filozofskog fakulteta u Zagrebu, Zagreb 1951, 203—220.

kad je potpisan Državni ugovor između 4 velike sile i SFRJ s Austrijom, prilike su se poboljšale. Članom 7. tog ugovora prvi put se u jednom međunarodnom ugovoru izričito spominju Gradišćanski Hrvati i jamče njihova elementarna nacionalna prava. Osim toga stvaranjem SR Hrvatske u SFR Jugoslaviji prvi put se nastale mogućnosti da gradišćanskohrvatsko pitanje postane međunarodnim i da o njemu osim saveznih vlada Jugoslavije i Austrije raspravljaju i izravno Zemaljska vlada pokrajine Burgenland i vlada SR Hrvatske. Zbog otezanja austrijske vlade da član 7. Državnog ugovora provede u djelo, petnaestak su godina veze s Gradišćem bile na razini onih između dva rata. Održavali su ih pojedinci, kulturna i stručna društva i Matica iseljenika Hrvatske, ali bez većih mogućnosti i rezultata.

U posljednje vrijeme prilike su se znatno popravile, interes je porastao, a našlo se i više materijalnih sredstava za takav rad. Rezultat toga su nove inicijative, prijedlozi i znanstveni radovi. Tu prije svega mislim na rad Čakavskog sabora u Pazinu,⁵ Povijesnog muzeja Hrvatske,⁶ Instituta za narodnu umjetnost iz Zagreba i drugih ustanova, te na radove Mirka Valentića,⁷ Martina Meršića, mladeg,⁸ dra Ivana Brabca,⁹ dra Vinka Žganca,¹⁰ Nikole Benčića, Ignaca Horvata i drugih.

I upravo sada kad je interes porastao, kad se javljaju novi pregaoci s obje strane, kad su veze i suradnja plodniji nego ikad, opasnost za opstanak Gradišćanskih Hrvata veća je nego dosad. To je opasnost od masovnih medija i načina života što ga diktira potrošačko društvo. Tu opasnost dobro je izrazio u predgovoru Z. Črnja: »Sada, međutim, valjak urbanizacije i globalni nalet modernih oblika života razaraju i u Gradišću ćelije nekadašnjeg hrvatskog tradicionalističkog određenja te se na udaru tih apokaliptičkih sila građansko-potrošačke transformacije našao i jezik Gradišćanskih Hrvata.« Odvija se svojevrсни »beskrvni genocid« kojemu su se pridružile i »aveti germanizacije« i »agresivnog germanizma« koji se već jedanput »u punom rasponu svoje netrpeljivosti i isključivosti« pojavio na evropskoj pozornici »u svojstvu grobara Austrije« (6).

Urednici su ispravno naglasili da taj zbornik predstavlja »dosad najcjelovitije djelo o hrvatskom gradišćanskom problemu uopće«, da su njegovi prilozi znanstveno fundirani i dokumentirani pa stoga nemaju svrhu da pobijaju »teorije« kojima se Hrvatima u Austriji nudi gospodarski napredak, ako se odreknu svoga jezika i kulture. Oni drže da će »ozbiljan i studiozni pristup povijesnim, jezičnim, prosvjetnim i drugim problemima Gradišćanskih Hrvata najviše pridonijeti sagledavanju duboko ljudske i kulturne prirode ove iznimne teme koja nas u svojim današnjim dramskim rasponima i napetostima naročito zaokuplja« (7).

⁵ Osim suradnje i izravne pomoći, Čakavski sabor je i izdavač toga zbornika i knjige *Martina Meršića ml.*, Znameniti i zaslužni Gradišćanski Hrvati, Rijeka 1972.

⁶ Povijesni muzej Hrvatske organizirao je prvu izložbu o Gradišćanskim Hrvatima u nas i izdao vrijedan katalog s Valentićevim radom, popisom ekspanata, izvora i bibliografijom. Isti je katalog, nešto skraćen i izmijenjen, izašao i u Gradišću u povodu istomene izložbe.

⁷ Opširnije o radovima Mirka Valentića vidi u bibliografiji o Gradišćanskim Hrvatima u istom broju ovoga časopisa.

⁸ Vidi bilješku br. 5 i bibliografiju u istom broju ovoga časopisa.

⁹ Vidi bibliografiju u ovom broju.

¹⁰ Žganec je zajedno s Meršićem ml. objavio knjigu hrvatskih narodnih pjesama-jački, Čakovec 1964.

Ipak, unatoč svemu, niti su autori a niti će se čitalac moći oteti izvjesnoj emocionalnosti pa i pragmatizmu koji zahtijeva borba za nacionalni opstanak, jer iz svakog članka izbija podatak: koliko nas je bilo jučer, koliko nas ima danas, a pitanje je koliko će nas biti sutra? Autori su pristupili svojim člancima ne samo sa znanstvenom akribijom nego i s oduševljenjem prema temi, pa iz njihovih redaka izvire poruka, poticaj, poziv za suradnju i pomoć onima koji su četiri i po stoljeća odolijevali svim nedaćama povijesti, a dalje više ne mogu sami jer su objektivne prilike prerasle njihove skromne ljudske mogućnosti.

Taj je zbornik ne samo potpun, dobro uređen i koncipiran priručnik za one koji se žele upoznati s osnovnim problemima života Gradišćanskih Hrvata, nego i pristupačno i istodobno popularno pisano štivo za najširi krug čitalaca u Hrvatskoj i u Gradišću. To će djelo dobro poslužiti znanstvenim ali i prosvjetnim i kulturnim radnicima, studentima i učenicima, osobito onima u Gradišću, i to ne samo za upoznavanje nego i za popularizaciju toga otvorenog pitanja i svakodnevnu borbu za opstanak Gradišćanskih Hrvata.

Čitajući povijesne priloge nameće nam se pitanje cjelovite i studiozne obrade hrvatske dijaspore, zatim pisanje sinteze povijesti Gradišćanskih Hrvata, uklaпанje osnova njihove povijesti u priručnike, udžbenike i sintetične prikaze povijesti hrvatskog naroda. Do sada u našim knjigama, posebno u udžbenicima i priručnicima, nije uglavnom o tom pitanju bilo riječi. To se odnosi na povijest, jezik, književnost, osobito narodnu, na glazbu, školstvo i slično.

Za povjesničare će u tome zborniku biti prije svega interesantni radovi Mirka Valentića, dra Nikole Benčića, Nives Ritig, Feliksa Toblera i dra Ivana Müllera. Za proučavanje XIX stoljeća zanimljivi su putopisi Frana Kurelca, Franje Kuhača i Ivana Milčetića koje je redakcija nastojala tom knjigom približiti istraživačima i širem krugu čitalaca.

Mirko Valentić, zasad još uvijek jedini povjesničar iz Hrvatske koji se ozbiljno bavi pitanjem povijesti Gradišćanskih Hrvata, dao je značajan rad o novijoj povijesti Hrvata u Gradišću (str. 15—41). U njemu je nastavio i produbio svoja dosadašnja istraživanja¹¹ s težištem na položaju Hrvata nakon stvaranja Republike Austrije i podjele hrvatskih sela između Austrije, Mađarske i Čehoslovačke 1921. godine. I taj je rad plod proučavanja izvornih dokumenata, gradišćanskog i domaćeg tiska, i relativno obilne literature na njemačkom, mađarskom i češkom jeziku. Kako je i taj prilog, prije svega, namijenjen širem krugu čitalaca, autor ga nije namjerno opteretio prevelikim znanstvenim aparatom, što, uostalom, i ne bi imalo svrhe, jer je naše poznavanje gradišćanske problematike, na žalost, još uvijek u početnoj fazi. Valentić je posebno istakao nastojanje čeških političara da se između nove čehoslovačke i jugoslavenske države stvori »koridor« u kojem bi Hrvati Gradišća dobili ulogu »mosta«, zatim je obradio otklanjanje mađarskih i austrijskih diplomata oko tog teritorija, posljedice njegova razbijanja između triju država 1921, postanak imena Burgenland i adekvatnog prijevoda Gradišće, ekonomski položaj toga kraja nakon što je ostao bez prirodnog središta kakav je bio Šopronj i iseljavanje Gradišćanskih Hrvata u druge zemlje, borbu za knjiženi jezik, povezivanje s Hrvatima i teoriju i praksu Državnog ugovora s Austrijom 1955. U posebnom poglavlju dao je analitičku ocjenu razvoja te hrvatske manjine od kraja drugoga svjetskog rata do 1969. god. Na kraju, Valentić optimistički zaključuje raspravu tvrdnjom da je kod Gradišćanskih Hrvata »vidljiv snažan osjećaj svijesti o pripadnosti hrvatskoj kulturi i

¹¹ Vidi bilj. 7.

jeziku« pa je to garancija »budućeg narodnog opstanka ove hrvatske manjine u Austriji, prema kojoj se narod Hrvatske uvijek odnosio s posebnim divljenjem«. Prilog Nikole Benčića (Gradišćanski Hrvati između jučer i sutra, str. 41—59) posvećen je imenu, tradiciji, nacionalnoj svijesti, uzrocima propadanja, nacionalnom preporodu, pitanju školstva, pravnom položaju i najnovijem radu u kulturi uz statističke podatke o tim pitanjima. Benčić nas upoznaje s nemilom činjenicom da čl. 7 Državnog ugovora iz 1955. nije u praksi proveden, pa Hrvati nemaju svoje srednje škole i udžbenike, a nastavni jezik i unatoč izričitoj odredbi Ugovora nije hrvatski nego isključivo njemački. Hrvatski se predaje samo kao »strani jezik« po slobodnom izboru, i to samo u nekim školama. Uostalom, i hrvatske osnovne škole može njemačka većina u praksi likvidirati, a udžbenika i hrvatskih knjiga ima sada manje nego u doba mađarske vladavine do 1918. Austrijski radio već je nekoliko puta odbio da izvodi emisije na hrvatskom jeziku, a Hrvati nemaju svojih sredstava informiranja osim novina koje zbog veoma skromnih financijskih sredstava proživljavaju tešku krizu. Na krizu među Gradišćanskim Hrvatima utječe poglavito različita stranačka pripadnost i neujednačen stranački odnos prema Gradišćanskim Hrvatima kao jezičnoj, kulturnoj i nacionalno svjesnoj zajednici koja želi ne samo sačuvati nego i dalje razvijati svoja specifična nacionalna obilježja. Naime, dok se Narodna stranka dobrim dijelom zalaže za nacionalni identitet Gradišćanskih Hrvata, Socijalistička stranka Gradišća predlaže asimilaciju i to, tobože, zbog ekonomskog i kulturnog napretka Hrvata u Gradišću. Zato je ispravan zaključak autora da »Hrvati Gradišća stoje tu goloruki, bez većih komunikacionih mogućnosti, bez dovoljno knjiga, prostorija i u stalnoj strepnji zbog nedostatka materijalnih mogućnosti, s aparatom i strukturom koje je narod sačuvao još iz 19. stoljeća« (43).

Jedini rad iz starije povijesti Gradišća dao je Felix Tobler, Hrvat iz Gradišća. Obradio je bunu seljaka u selu Filežu, u srednjem Gradišću, 1671. godine. Ta je buna interesantna i za hrvatsku historiografiju iz više razloga. Naime, ona je izbila kao izravna posljedica zrinsko-frankopanske, odnosno u Mađarskoj Vesselényjeve urote, i njena sloma iste godine; pobunili su se seljaci Hrvati, a imanje je nakon uspješne bune 1674. kupio hrvatski velikaš grof Drašković. Taj kraći rad (149—156) pisan je na temelju izvornih dokumenata iz bečkih arhiva i predstavlja novi prilog seljačkim bunama i pokretima hrvatskih seljaka.

Prilog etnologa Nives Ritig (135—144) zanimljiv je i za povjesničare, jer u uvodu studiozno raspravlja o seobi Hrvata u Gradišće, a posebno se osvrće na pitanje tzv. »vlaha«, tj. Gradišćanskih Hrvata, katolika iz selâ Vlahije. Autorica odbacuje pretpostavke o njihovoj naknadnoj seobi i teze o njihovom senjsko-žumberačkom i srpsko-pravoslavnom porijeklu i priklanja se mišljenju Mirka Valentića i Josefa Breua¹² koji stavljaju težište na socijalnu kategoriju te grupe a ne na njen etnički karakter. Ti »vlasi« imali su nakon seobe poseban položaj i prava libertina, na njih se odnosio i »Vlaški statut«, a vjerojatno su doselili s graničnog područja Bosne i Dalmacije.

N. Ritig i za potrebe etnoloških istraživanja preporuča povijesne izvore i najpoznatiju literaturu pa usput i ocjenjuje povijesnu literaturu. Tako, donekle, dopunjava propust ovoga zbornika koji bi, svakako, uz kritičnu bibliografiju bio mnogo potpuniji. Treba po mom mišljenju, istaknuti neke od najvažnijih zaklju-

¹² Josef Breu posebno se bavio hrvatskom kolonizacijom i naseljavanjem Hrvata u Gradišću. Vidi spomenutu bibliografiju.

čaka u ovom članku, jer su oni posljedica dužih istraživanja.¹³ Autorica tvrdi da su doseljenici Hrvati došli iz jednako razvijene sredine, što pokazuje njihova materijalna i duhovna kultura, ali su se uspješno uklopili u tadašnji privredni sustav feudalnog razdoblja. Ostali su relativno zatvorena sredina, ali ipak to ne daje pravo onim znanstvenicima koji takve grupe drže za žive »muzejske eksponate« jer i ti zatvoreni nacionalni otoci imaju svoje unutrašnje zakone razvoja koje treba uvažavati (143–144).

Upozorio bih još na članak Štefana Emricha (111–116) koji donosi osnovne podatke o izdavačkoj djelatnosti Gradišćanskih Hrvata, jer su ti kalendari, novine i uopće publicistika svojevrsan izvor za proučavanje povijesti i kulture Gradišća. Autor nas upoznaje sa željom Hrvata u Gradišću da svoj jezik što više približe hrvatskom književnom jeziku i da tako postanu aktivni sudionici u cjelokupnoj hrvatskoj književnosti i kulturi uopće. Tome će, svakako, pridonijeti i rječnik gradišćanskohrvatskog i hrvatskog književnog jezika i cjelovita povijest Hrvata u Gradišću na kojoj se upravo radi.

Za ocjenu sadašnjega političkog položaja Hrvata u Austriji zanimljiv je i dobro obrazložen i dokumentiran članak dra Ivana Müllera o nacionalnom položaju Gradišćanskih Hrvata (297–306), te Spomenica HKD austrijskoj saveznoj vladi (307–311) i rasprava o položaju Gradišćanskih Hrvata prema koncepcijama dviju najjačih austrijskih političkih stranaka i HKD (313–328) o čemu je već bilo riječi.

Prilozi o književnosti, jeziku, kulturi, običajima također su vrijedni pažnje, ali o njima će vjerojatno biti govora na drugom mjestu.

Na kraju treba izreći pohvalu Čakavskom saboru, što se u posljednjih nekoliko godina ozbiljno prihvatilo posla i tako mnogo pridonio ne samo popularizaciji nego i znanstvenom afirmiranju problema Gradišćanskih Hrvata koji su, uostalom, u većini čakavci. Rezultati su toga rada vidljivi, a prema svemu, možemo se nadati da se na tome neće stati.

Možda bi se moglo raspravljati je li u taj zbornik trebalo nešto ući ili nešto izostaviti i uskladiti (npr. obraditi znanstveno veze Hrvatske s Gradišćem između dva rata i poslije drugoga svjetskog rata, dati odlomke iz tadašnjih radova koji već imaju vrijednost izvora i slično), ali za svaku od tih tvrdnji postoje razlozi i za i protiv o kojima su i urednici vodili brigu.

Međutim, činjenica da »jedna značajna knjiga kreće na svoj put u svijet da bi posvjedočila istinu o drami Gradišćanskih Hrvata« (Črnja), da je to knjiga kakve do sada nismo ni izdaleka imali ni po obimu, ni po sadržaju, koncepciji ili opremi, mora nas ispuniti zadovoljstvom, ali i spoznajom da to nije kraj jedne nego početak nove etape u suradnji »stare domovine« i tzv. »iseljene Hrvatske«.

Dragutin Pavličević

¹³ Nives Ritig posebno se bavi etnologijom Gradišća, osobito sela Vlahije o čemu piše i disertaciju.